

शास्त्री द्वितीय खण्डस्य तृते (सहितम्)

साहित्य दर्पणः पाञ्चमः परिच्छेदः

महिमन्महाभक्तं वररत्नद्वारभोरनुमान गगार्थत्वं
संख्यस्य तस्य खण्डस्य प्रकारः प्रदर्शयन्म् ।

तन्तु 'अम धार्मिक विप्रकृतम्' इत्येव धर्मे लभ्यमानं वस्तु
अमरुतं सुखं तदपि अनुभवेभ्यः । तथा च 'गोदावरी तीरे श्रीक
भगवाणोर्मै स्थितंकार्, पर्येवं तन्तुं, अथा गुरम्' । अत्र यद् यद् भीकं
भुक्तान् तद्वद मय कारणाभ्युत्थिता पूर्व्वे तमे इति व्याप्तिः । अनेन गोदा-
वरी तीरे श्रीकभगवाणोर्मै इत्यनुमीयते इति चोत्तरं । हेतुर्व्यभिचारित्वात्
यद् यद् भीरुगुणैः तत्र तत्र भयकारणाभ्युत्थिता पूर्व्वे तमे इति व्यतिरेक
व्याप्तेरेकासिद्धत्वात् अतिरिचि कार्ये अतिरिक्तं तुरोः प्रतोर्वीनिदेशेन
प्रधानसंगोप वा गगनस्य सम्भवात् । पुंस्त्वव्या कर्तृ प्रामाणिकं
न वेति कन्देहाद् व्याप्तेः कन्देहाद् हेतोः कर्मिधर्मिण इतिहेतुं च ।

एतन्मैक 'अलकेलितरत्नकरम्' इत्येव राधिकावदने गदः धात्म
रहीनादर्शनार्थं चक्रुः काक विपद्यते साहचर्येन कारित्वान् गगनस्य चद्रवत् ।
इत्यनुमानेन सफकार्णकारोऽनुमेय इत्येवपि न पशुत्वम् । नहि चन्द्रस्य
तथाः विधत्त सङ्करनकारीकि विभक्तः । व्याप्त्यादि रहीनादपि तत्त्वत्वात्,
शब्दो चन्द्राभावेऽपि तद्विभोगस्य क्वचिन्मयुदाय प्रसिद्धं तन्म्ये, रेतीर्ष्यमि
चरित्तमिति । अतो गार्णकार्णमदुष्टाद्यनुमीये गगार्थत्वात् ।

एतेन अनुमानं नाम पक्षस्य सफकार्ण विपद्य वावृतत्वाविशिष्टांति
शालिङ्गिनो हानम् । तस्य च व्याप्येऽनेऽर्थेऽन्तान्तान् प्रतीतिः । अन्तर्भा
अभिप्रसङ्गः स्यात् । इति नोर्थं लोपकरोरर्थयोः कस्मिन्लभ्यतेऽन्तेव ।
तस्य लोपकोरर्थो लिङ्गात् लोपकस्य लिङ्गो । लोपकस्य लोपकस्य
पक्षसत्वं लिख्यते । सफकार्ण विपद्यव्यावृत्तौ अनिमिषे इति लोपको-
द्वये । अत्राप्य वाच्योऽस्ति दुःखतालिङ्गिनो व्याप्येऽर्थेऽन्तान्तान्-
स्त्रदनुमाने इत्येव पक्षस्य इति अनुक्तं पदपि पराक्षम् ।

एवं 'दुष्टिरे इ प्रविशेति' इत्यादीं तन्मूलित्वेनैव एतान्ति लभ्यं च
एते भोगान्तरम्, तस्याः परकायुकोपभोगस्य लिङ्गिनो लिङ्गम् । अथा-
लुपक परकायुकोप भोगवती सफकार्ण एतेऽपि गगने इति तन्मूलित्वेनैव
कुल्यते । अत्रापि हेतुर्लक्षित्वात् । अतो विपद्येऽन्तान्तान् एतान्ति लभ्यं
एतेऽपि गगने इति तन्मूलित्वेनैव तत्र तत्र परकायुकोप भोगः इति
व्याप्तिर्न सम्भवति, एतान्ति एतेरेवापि एतेऽपि गगने इति तन्मूलित्वे-
नैव च सम्भवति ।

एवं 'निःशेष-हेतुं चन्दने' इत्येव 'एतन्नरम्' इत्यादीं तन्मूलित्वेनैव इत्ये-
तान्ति लभ्यं भोगोऽनुमीयते । अथा- 'प्रतिपादना इती तन्मूलित्वेनैव
चन्दन-चन्दनेः' इति तत्र चतुष्टयम् । तथापि इत्याः तत्र कायुकोपभोगः
किं प्रतिपादना इत्याः तन्मूलित्वेनैव इत्येव तन्मूलित्वेनैव तन्मूलित्वेनैव
तन्मूलित्वेनैव अनुमीयते । आद्योर्षे विवादः । तृतीये तु अथाविधिनिपात
विरह इत्येव व्याप्तिर्न, चन्दन-चन्दनीनां चन्दनदिनास्येऽन्तान्तान् ।

तन्तु तन्मूलित्वेनैव इत्येव हेतुर्विशेषो हेतुर्विशेषो हेतुर्विशेषो हेतुर्विशेषो
तन्मूलित्वेनैव इत्येव व्याप्तिर्न, चन्दन-चन्दनीनां चन्दनदिनास्येऽन्तान्तान् ।
किन्तु तन्मूलित्वेनैव इत्येव हेतुर्विशेषो हेतुर्विशेषो हेतुर्विशेषो हेतुर्विशेषो
कलेन हेतुः सन्दिग्धासिद्धः । व्यक्तित्वदिना-चन्दनस्य सहाभोगाने-
तन्मूलित्वेनैव अनुमीयते । अत्रापि तन्मूलित्वेनैव इत्येव तन्मूलित्वेनैव
इत्येव तन्मूलित्वेनैव इत्येव तन्मूलित्वेनैव इत्येव तन्मूलित्वेनैव इत्येव
अतो तन्मूलित्वेनैव अनुमीयते इत्येव तन्मूलित्वेनैव इत्येव तन्मूलित्वेनैव इत्येव

उभेनैव ही
5/1/24
एतेऽपि शास्त्रिण
इत्येव तन्मूलित्वेनैव
इत्येव तन्मूलित्वेनैव

शास्त्री प्रथम खण्डस्य कृते (साहित्यम्)

साहित्यदर्पणः द्वितीयः परिच्छेदः

काव्यप्रकाशोक्तं 'कर्मणि कुशलः' इति लक्षणादाहरणं
साहित्यदर्पणोक्तं दिश्या खण्डनम् ।

दर्पणे आचार्य विश्वनाथेनोक्तम् यत् - केचित् (काव्य
प्रकाशकारा मन्मथ महाभागाः) 'कर्मणि कुशलः'
इति रूपादाहरन्ति । तेषामयमभिप्रायः - कुशान् - इमान्
लानि - आदत्ते, इति कुशलः इति व्युत्पत्त्या लम्भः
लम्भः कुश आहिरूपो मूलभोऽर्थः सकृतेऽसम्भवनं
विवेचकत्वादि साध्यर्थं सम्भवत्या सम्बन्धिने दक्ष
रूपमर्थं लक्षयति ।

परं नैदं कथनं विचार्य सङ्गतम् ।
कुश आहिरुपार्थस्य व्युत्पत्ति लम्भत्वेऽपि दक्ष
रूपस्यैव मूलभार्थत्वात् । अन्भक्ति शब्दानां
व्युत्पत्ति निमित्तस्य अन्भन्त्य प्रवृत्ति निमित्तम् ।
अहिरि व्युत्पत्ति लम्भ एव मूलभोऽर्थस्तदा 'वर्णः
शोले' इत्यत्रापि लक्षणा रूपात् 'वामेर्डाः'
(उणादि 2/67) इति वाम् व्यातोः ओ प्रत्यये
कृते निष्पन्नस्य गो शब्दस्य शभनकमले-
इत्युच्यते ।

यदि च व्युत्पत्तिरेव प्रवृत्तिनिमित्तमिति मन्थते
तदापि कुशलः इत्यत्र लक्षणायाः नावसरः ।
कौः भुक्ति, शलति - चालयति, कार्याणि,
यः स कुशलः इति व्युत्पत्त्यादि दक्ष रूप
एव मूलभोऽर्थः, रूपलम् ।

उपेक्ष सा
प्रीति 20
हरोर प्रो साहित्य
एव उर सं महानि
सुखेण, पूर्णिमा

